

dreigt te stikken in al dat methodologisch geweld. Draux heeft met zijn studie niettemin een interessante bijdrage geleverd aan de kwantitatieve medioneerlandistiek en maakt duidelijk dat dit type onderzoek in de komende decennia voor grote uitdagingen staat: enerzijds moet het zich blijvend rekenschap geven van wat er zich op methodologisch gebied in andere wetenschaps-takken (zoals de *Digital humanities* of *Computational linguistics*) afspeelt; anderzijds mag zij niet vervreemden van wat er (inhoudelijk) in het meer traditioneel georiënteerde onderzoek binnen de medioneerlandistiek gebeurt. Slechts als aan deze voorwaardes is voldaan, zal de stylometrie bestaansrecht kunnen verwerven te midden van andere benaderingen en zich op evenwichtige wijze kunnen integreren in de traditionele vakbeoefening. Draux toont met zijn studie alleszins aan dat wij het arsenaal aan benaderingen waarmee wij onze middeleeuwse letterkunde kunnen belichten nog lang niet hebben uitgeput. Toch kan een ietwat teleurgestelde recensent van *Beatrijs' biecht* slechts vaststellen dat het onduidelijk is in hoeverre deze studie een nieuwe bijdrage levert aan de moderne medioneerlandistiek.

Adres van de auteur: Universiteit Antwerpen, Stads-campus S.D. 118, Grote Kauwenberg 18, B-2000 Antwerpen; Mike.Kestemont@ua.ac.be

Work in progress: een kladwerk van onschatbare waarde

VALERIE VERMASSEN

Naar aanleiding van: Astrid Houthuys, *Middeleeuws kladwerk. De autograaf van de Brabantsche yeesten, boek VI (vijftiende eeuw)*, Hilversum: Verloren, 2009, Schrift en Schrift dragers in de Nederlanden in de Middeleeuwen 4. ISBN 978-90-8704-063-5. Prijs: € 39,-.

Toen de redactie van *Queeste* mij uitnodigde om voorliggend boek te recenseren, was ik verheugd

om twee redenen. Eerst en vooral ligt het onderwerp van de dissertatie van Astrid Houthuys – meer bepaald de *Brabantsche yeesten* en iets ruimer de Brabantse historiografie – me zeer nauw aan het hart. Houthuys analyseert in haar proefschrift de bewaarde kladautograaf van boek VI van de *Brabantsche yeesten* (handschrift BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek 17017). Dankzij een diepgravende studie van de inhoudelijke en vormelijke aspecten van dit unieke handschrift komt ze op het spoor van de opvattingen van de auteur over stijl, grammatica en historiografie. Vooral de historiografische component van deze dissertatie komt mij vertrouwd voor. In het kielzog van mijn recent afgeronde onderzoek naar de laatmiddeleeuwse hagiografie in de Brabantse Windesheim-priorijen (1380–1550) was het immers moeilijk de geschiedschrijving in het hertogdom Brabant te ontwijken. Vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw ontstonden bij de Brabantse Windesheimkanunniken handschriften die een vermenging van genealogie, hagiografie en historiografie lieten zien. Deze kronieken en genealogieën waren bedoeld om het eigen Brabants verleden en de hertogelijke dynastie te ‘verheiligen’ dankzij de opname van talrijke Brabantse heiligen. Om die reden heb ik me dus de afgelopen jaren vertrouwd gemaakt met de Latijnse en volkstalige Brabantse historiografie, waaronder ook de *Brabantsche yeesten*.

Bij het zoeken naar sporen van Brabantcentristische hagiografie in het laatmiddeleeuwse Brussel kwam ik herhaaldelijk op het spoor van Petrus de Thimo, de opdrachtgever van boek VI van de *Brabantsche yeesten*. Hoewel hij hoofdzakelijk bekend stond als auteur van enkele Latijnse kronieken – zoals de *Historia Brabantiae diplomatica* – liet hij zich evenmin onbetuigd als hagiograaf. Zo schreef hij een leven van Goedele, patrones van het Brusselse Sint-Goedelekapittel en een Brabants martyrologium met overwegend Brabantse heiligen, dat gebruikt werd in de Sint-Goedelekerk. Dat hij ook optrad als opdrachtgever van volkstalige historiografie werd reeds geponeerd

1 Robert Stein, *Politiek en historiografie. Het ontstaan van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw*. Leuven: Peeters, 1994, Miscellanea Neerlandica 10.

door Robert Stein en thans verder uitgewerkt door Houthuys.¹ Het laat opnieuw een ander facet zien van deze veelzijdige Brusselse stadspenionaris. Vandaar dus mijn belangstelling voor het onderzoek naar de autograaf van boek VI van de *Brabantsche yeesten*, die ontstond onder impuls van deze Petrus de Thimo.

De tweede reden waarom ik aangenaam verast was gevraagd te worden voor deze recensie, is het gegeven dat ik geen medioneerlandica ben, maar een mediëviste. Dit noopt me tot een zekere vorm van bescheidenheid. Omdat ik onvoldoende onderlegd ben in de taalkunde, durf ik me niet uitspreken over de linguïstische aspecten van voorliggende publicatie. Laat ik eerst even de grote lijnen van het proefschrift beschrijven. In het eerste deel volgt na een beschrijving van de ontstaanscontext van boek VI van de *Brabantsche yeesten* en de voornaamste personen die bij dit ontstaansproces betrokken waren – de Voortzetter en de opdrachtgever – een uitvoerige typologische en terminologische beschrijving van wat nu precies een autograaf is. Deel twee vervolgt met een exhaustieve studie van de vormelijke aspecten van het compositieproces van de autograaf van boek VI, waaronder de codicologie en de datering. In deel drie wordt dan toegespitst op de inhoudelijke aspecten van de autograaf meer bepaald de taalkundige en de historische facetten.

Wat ik in deze dissertatie bijzonder apprecieerde, was de globale benadering van de problematiek rond het autografenonderzoek. Bij mijn weten is dit een eerste synthese van alle studies die betrekking hebben op deze kwestie. Op het grensgebied van geschiedwetenschap en letterkunde ligt de codicologie. Het moet gezegd dat historici soms met ontzag de codicologische vaardigheden van literatuurhistorici gadeslaan. Ook in dit proefschrift is in deel II een bijzonder meticuleuze beschrijving terug te vinden van het handschrift in kwestie (BRUSSEL, KBR 17017) waarop niets aan te vullen valt. Zelf besteden historici aan het vormelijke aspect van handschriften, zoals schrifttype, codicologie en zelfs verluchtingen

dikwijls minder aandacht. De relatieve ‘overvloed’ aan Latijnse bronnen uit de late middeleeuwen leidt tot de neiging om een kwantitatieve bronnenstudie te verkiezen boven een kwalitatieve. Gezien het beperktere aantal overgeleverde Midde nederlandse teksten dienen alle aspecten van een tekst in ogenschouw genomen te worden om de ontstaanscontext ervan te achterhalen. Maar hier wil ik toch een kleine kanttekening maken. Terwijl literatuurhistorici overvloedig aandacht besteden aan de materiële schriftdrager, wordt soms te weinig de precieze omgeving en context nagegaan waarin een werk het licht zag. Vaak neemt men genoegen met het vermelden van de plaats en tijd van herkomst waar een bepaald handschrift gekopieerd of geredigeerd zou zijn. Maar de netwerken die een rol speelden bij het ontstaan ervan, zoals deze bijvoorbeeld terug te vinden zijn in archivalische bronnen, worden zelden blootgelegd. Ik geef een voorbeeld.

Het middeleeuwse kerkelijke archief van de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal is voor het grootste deel bewaard gebleven en berust thans in het Rijksarchief van Anderlecht. Talrijke autografische documenten van Petrus de Thimo maken deel uit van dit archieffonds. Hieronder bevinden zich goedereninventarissen, kapittelrekeningen, cartularia en andere financiële of juridische documenten, zodat het niet onmogelijk is dat er zich interessante gegevens in bevinden die meer achtergrondinformatie opleveren over de kopiist van boek VI van de *Brabantsche yeesten*, thans geïdentificeerd als Wein van Cotthem. Er zouden zich ook bijkomende gegevens over de samenwerking tussen Petrus de Thimo enerzijds en Edmond de Dynter anderzijds kunnen bevinden. Archivalische bronnen kunnen dus een nieuw licht werpen op de praktische aspecten van het ontstaan van de autograaf, zoals betalingen aan de kopiist.

Een tweede onderzoeksveld dat nog kan ontgonnen worden, zijn de religieus-culturele netwerken in laatmiddeleeuws Brabant. Het centrum daarvan lijkt het Sint-Goedelekapittel te

¹ Van het *Florarium temporum* van Nicolaus Clopper Jr., dat is overgeleverd in twee handschriften, bestaat voorsnog geen uitgave. Diens *Florarium sanctorum* ging verloren. Omtrent deze werken, zie: V. Vermassen, ‘Le *Flora-*

rium sanctorum de Nicolaus Clopper Jr. et le martyrologe brabançon de Pierre de Thimo. Deux martyrologes perdus, deux hagiographes brabançons méconnus’, in: *Analecta Bollandiana* 126 (2008), 119–150.

zijn. De oorsprong van boek VI van de *Brabantsche yeesten* is alvast te situeren rond het Sint-Goedelekapittel. In dit licht is het ook nuttig om nog even onder de aandacht te brengen dat Jan van Boendale ook enige jaren scholing genoten heeft aan ditzelfde Brusselse kapittel. De kiem van de eerste vijf boeken van de *Brabantsche yeesten* kan dus ook aan het schrijven van Sint-Goedele ontsproten zijn. Boendale kan de idee voor het schrijven van zijn *Brabantsche yeesten* immers al opgevat hebben tijdens zijn jaren aan het Sint-Goedelekapittel. Dit heeft grote gevolgen voor de reconstructie van de ontstaansgeschiedenis van het werk en het verklaart meteen de sterke patriottische tendens, ook al klinkt dit woord 'patriottisch' ietwat anachronistisch. De kanunniken van Sint-Goedele stonden immers bekend omwille van hun Brabantsgezindheid. Zo schreef Nicolaus Clopper Junior, een natuurlijke zoon van één van de kanunniken van het Brusselse kapittel, met name Nicolaus Clopper Senior, twee complementaire werken die Brabants grootsheid kaderen in een ruimer perspectief. Het historiografisch getinte *Florarium temporum* (tussen 1464 en ca. 1472) is een wereldkroniek die in het contemporaine luik toegespitst wordt op de Brabantse geschiedenis. Het hagiografische *Florarium sanctorum* (tussen 1464 en 1486) is een martyrologium waarin naast vele universele heiligen ook opvallend grote aantallen Brabantse heiligen voorkomen, al dan niet legendarisch.² Ik haal deze werken hier aan om te illustreren hoezeer men zich in het Sint-Goedelekapittel bekommerde om de geschiedenis van het hertogdom op schrift te stellen op een moment dat het niet meer bestond als een zelfstandig geheel. Sedert 1430 was Brabant een onderdeel geworden van het grotere Bourgondische hertogdom. Het verlies van de autonome status vormde een dankbare voedingsbodem voor het verheerlijken van de eigen Brabantse geschiedenis en dynastie. In diverse hagiografische en genealo-

gische werken – bijvoorbeeld in het oeuvre van de Rookloosterkanunnik Johannes Gielemans (1427-1487)³ of in het anoniem overgeleverde *Tractatulus de laude terrae Brabantiae* dat gedateerd wordt in de tweede helft van de 15de eeuw³ – gingen men zo ver Brabant voor te stellen als een 'heilig land'. Deze hagiografische component vinden we niet terug in de *Brabantsche yeesten*, waarin de klemtoon ligt op de seculiere geschiedenis. Maar vermoedelijk ligt ditzelfde verlies van zelfstandigheid van het oude hertogdom en de wil om de nieuwe Bourgondische machthebbers gunstig te stemmen door hun erfopvolging in Brabant te legitimeren, aan de basis van het ontstaan van boek VI van de *Brabantsche yeesten*, zoals ook Houthuys betoogt in Deel III, hoofdstuk 3.

De focus van Houthuys op de autograaf van boek VI van de *Brabantsche yeesten* bij het determineren van de ontstaansfasen van dit handschrift in deel II, reikt niet tot aan de ontstaansgeschiedenis van de nauw verwante afschriften, meerbepaald het handschrift van den Damme, het handschrift Vlaminx en het handschrift Tongerlo. Deze drie manuscripten bevatten allemaal een afwijkende versie van boek VI van de *Voortzetting* en zijn dus kopieën van de autograaf. Het handschrift van den Damme (BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek, 19607) is het dedicatie-exemplaar dat gekopieerd werd door Henricus van den Damme in opdracht van het Brusselse stadsbestuur. De handschriften Vlaminx en Tongerlo zijn allebei jongere kopieën, doch eveneens daterend uit de vijftiende eeuw. Handschrift Vlaminx (BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek, 17012-17013) is vernoemd naar kopiist Antonius Vlaminx (1439-1504) die als regulier kanunnik verbleef in de priorij Korsendonk. Handschrift Tongerlo (ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, B 15828) verwijst naar de vroegere bewaarplaats van het manuscript, de norbertijnenabdij van Tongerlo. Op basis van inhoudelijke gronden kan vermoed worden dat het handschrift

2 In verband met het oeuvre van Johannes Gielemans, zie: V. Hazebrouck-Souche, *Spiritualité, sainteté et patriotisme. Glorification du Brabant dans l'oeuvre hagiographique de Jean Gielemans (1427-1487)*. Turnhout: Brepols, 2007, Hagiologia 6.

3 Het anonieme *Tractatulus de laude terrae Brabantiae* bleef in volledige vorm enkel bewaard in handschrift

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek, I H 25. Het auteurschap van deze tekst wordt thans toegeschreven aan een kanunnik uit Korsendonk, waarschijnlijk Johannes Meerhout (1399-1476), zie: J. Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd. Die alder excellenste cronyke van Brabant en het Brabantse geschiedbeeld anno 1500*. Hilversum: Verloren, 2006, 186-198.

tot stand kwam in de abdij van Affligem. Bij deze opsomming van kopieën van boek VI dient aangestipt te worden dat we zowel te maken hebben met handschriften bestemd voor een regulier opdrachtgever (stad Brussel) als voor een regulier monastiek milieu (abdij van Affligem?) en een regulier canoniek milieu (Windesheimpriorij Korsendonk). Dankzij sporen van tekstuitwisseling, bijvoorbeeld op hagiografisch en historio-grafisch gebied, weten we dat er sprake was van intensieve contacten tussen deze instellingen. De reeds eerder vermelde Nicolaus Clopper Jr. bijvoorbeeld maakte gebruik van bronnen uit Korsendonk om zijn *Florarium temporum* samen te stellen. Of het *Tractatulus de laude terrae brabantiae*, waarvan het ontstaan door J. Tigelaar in Korsendonk gesitueerd wordt, is enkel volledig overgeleverd in een kopie die toebehoorde aan een kanunnik van Sint-Goedele (met name handschrift AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek, I H 25).⁴ Er is hier dus zeker sprake van Brabantse religieus-culturele netwerken die er een zekere mate van tekstuitwisseling op na hielden. Toegegeven: de herkomstbepaling van afschriften brengt op zich niets bij over de conceptie van de autograaf van boek VI, maar het kan wel veel leren over het reële 'publiek' van de tekst, de tekstreceptie en dus – opnieuw – de omgeving waarin deze aanvulling op Brabants' geschiedenis relatief kort na het ontstaan ervan gekopieerd werd. Het zou dus de moeite kunnen lonen om dit sterk Brabantsgezind netwerk te betrekken in het hele plaatje.

Ik ben me er zeer goed van bewust dat ik door een mediëvistische bril naar dit zeer uitzonderlijke handschrift kijk, zodat deze suggesties voor verder onderzoek geenszins als een tekortkoming mogen beschouwd worden. Houthuys geeft in haar werk zelf ook meermaals bijkomende onderzoekspistes aan die het uitspitten meer dan waard zijn. Ze koppelt de wijzigingen die het tekstcorpus onderging bovendien zelf ook vlot aan de extraliteraire, historische context. Ik zou willen aansporen tot het verder bewandelen van dit pad. In een casus als deze kan een confrontatie tussen een grondig doorgedreven analyse van de autograaf van boek VI van de *Brabantsche yees-*

ten – zoals deze met brio uitgevoerd werd door Houthuys – met de bewaarde archivalische bronnen van en over de opdrachtgevers Petrus de Thimo en Edmond de Dynter en een contextgebonden reconstructie van de tekstoverleveringsgeschiedenis, de contacten en netwerken blootleggen die een rol speelden in het propageren van Brabants grootsheid.

Adres van de auteur: Dries 77, B-9550 Hillegem; valerievermassen@gmail.com

Herontdekt. Hadewijch door de ogen van Albert Verwey

GERARD BOUWMEESTER

Naar aanleiding van: Annette van Dijk, *Welk een ketter is die vrouw geweest! De plaats van Albert Verwey in de Hadewijchreceptie*. Hilversum: Verloren, 2009. 438 p. ISBN: 978-90-8704-102-1. Prijs: € 39,- .

Op 6 juni 1917 schreef Albert Verwey aan de Duitse vertaalster Hilde Telschow een brief, waarin hij haar onder andere bedankt voor de toezending van wat literatuur en een bos bloemen. Hij schreef haar over de vertaling die hij maakte van Hadewijchs visioenen en sloot af met 'Welk een ketter is die vrouw geweest!'. Het is slechts een van de vele mogelijke voorbeelden (maar wel een extreem voorbeeld) van de betrokkenheid die Verwey aan de dag legde bij het werken met Hadewijchs teksten. Nog geen eeuw herontdekt, is Hadewijch in Verweys tijd bezig met een opmars in de literatuurgeschiedschrijving. Met Albert Verwey (1865-1937) als focalisator geeft de studie van Van Dijk een fascinerende inkijk in de Hadewijchreceptie in de periode rond de eeuwwende.

Verwey benaderde Hadewijch in zijn hoedanigheid als dichter, criticus, vertaler en hoogleraar. Van Dijk heeft gekozen haar studie te structureren volgens die rollen van Verwey (of beter: de teksten die hij in zijn verschillende hoedanigheden schreef), in plaats van chronologisch.

⁴ J. Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd* (genoemd in noot 4).